

Rendhagyó emlékezés

DR. CSERNYÁNSZKY MÁRIA (1903–1998)
MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZ PÁLYÁJA

Egyre kevesebben vagyunk, akik még személyesen találkozhattunk dr. Csernyánszky Máriával, akinek pályáját koncepciós eljárások, politikai érdekek törték derékba, de még ennek ellenére is maradandó teljesítményt nyújtott a magyar iparművészet-történeti kutatás terén.

1903-ban – amint többször emlegette is – a Bastille ostromának napján, július 14-én született a felvidéki Rózsahegyén (ma Ružomberok, Szlovákia). A Pázmány Péter Tudományegyetem Gerevich Tibor vezette tanszékén művészettörténetet hallgatott. 1933-ban az esztergomi

főszékesegyház paramentumairól írta doktori értekezését, amely témaválasztása okán is úttörőnek számított. Már ekkor elkötelezte magát az iparművészetrel, elsősorban a textilművészetrel, s későbbi kutatásai során is visszavisszatért az egyházi öltözékekhez, liturgikus textilekhez. Sőt, minthogy az egyházi kincstárakat jól ismerte, az ötvösségkutatás terén is eredményt ért el.

A Régi kisázsiai szőnyegek című kiállítás megnyitója az Iparművészeti Múzeumban, 1935-ben | Vernissage of the exhibition 'Old carpets from Asia Minor' at the Museum of Applied Arts, 1935

Fotó: Sass Fotó, Iparművészeti Múzeum Adattára

CSERNYÁNSZKY Mária: Az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár paramentumai | Mária CSERNYÁNSZKY: Paraments in the Treasury of Esztergom Cathedral | Budapest, 1933
Fotó: Iparművészeti Múzeum

1933-ban gyakornoknak jelentkezett az Iparművészeti Múzeumba. 1934-ben az Iparművészeti Társaságban kezdte pályáját, ahol – az akkori szokásoknak megfelelően – először díj nélküli gyakornokként dolgozott. (Az Iparművészeti Múzeum 1934-ben a Magyar Nemzeti Múzeumon [MNM] belül megalakított Magyar Történeti Múzeum fennhatósága alá került, és annak egyik táráként működött 1948-ig.) 1935-ben kérte kinevezését, amire 1936-ban került sor. Az intézmény textilgyűjteményének – ahogy akkor a muzeológusi beosztást titulálták – múzeumi öre lett. Az MNM főigazgatója akkor gróf Zichy István történész volt, aki egy ízben – amint Mária néni mesélte – hangos szóval beszélt vele, amit ő, a humánus, másokat

tisztelő, önérzetes jellem rögtön szóvá tett. A főigazgató többé sohasem viselkedett vele így.

Tudományos pályája ígéretesen indult, szépen ívelt felfelé, ami elkötelezettségének, alapos és újszerű kutatásainak, problémaérzékenységének volt köszönhető. Újabb és újabb területeket tárt fel, a textilművészet szintje minden műfajával foglalkozott. A csipkékről, kárpitokról, szőnyegekről, liturgikus textilekről több ízben írt. Mihalik Sándorral és Layer Károllyal együtt 1935-ben régi kis-ázsiai, majd 1936-ban perzsa szőnyegekből kiállítást rendeztek és katalógust állítottak össze. 1937-ben ugyancsak az Iparművészeti Múzeumban az intézmény selyemszöveteiből mutatott be tárlatot. Levéltári dokumentumok segítségével, művelődéstörténeti igényességgel, sokféle aspektust érintve dolgozta fel a pesti Valero selyemgyár történetét (1941). 1942-ben az úrihímzésű miseruhákról tett közzé tanulmányt, egyetemi professzorának emlékkönyvében.

Falikárpit, a Medici-kárpitok egyik darabja: Puttók struccal. RAFFAELLO tervei nyomán Barberini kárpitszövő manufaktúra | Tapestry, an item from the Medici tapestries: Putti with an ostrich. Barberini tapestry weaving workshop after RAPHAEL's cartoons | Róma, 1633–1635, gyapjú és selyem, 310x270 cm (Iparművészeti Múzeum, Budapest, ltsz.: 20000)
Fotó: Iparművészeti Múzeum

Felkészültségének, megbízható, etikus magatartásának köszönhetően több esetben kérték fel szakértőnek, így például 1944-ben a koronázási palást esetleges csomagolása esetére. A zár alá vett zsidó műtárgyak ügyében kirendelt kormánybiztos, Csánky Dénes tevékenységét tárgyleírások

készítésével segítette – az iparművészettel szintén behatóan foglalkozó Voit Pállal együtt. Csernyánszky részt vett a múzeumban elhelyezett magántulajdonú tárgyak, a letétek kezelésében is. A második világháborús évek alatt teljes mértékben felelősséget érzett a reá bízott iparművészeti tárgyak épségben történő megőrzéséért.¹ Ennek is köszönhető, hogy az intézménynek (az épületkárokat leszámítva) számba vehető vesztesége nem volt. A háború után az Elhagyott Javak Kormánybiztossága tartott igényt szakértelmére, a műalkotásnak minősíthető tárgyak kiválogatásában, szelektálásában.

1945-től a textilgyűjtemény vezetőjeként sokat tett azért, hogy a restaurátor-műhelyben megfelelőek legyenek a körülmények a magas színvonalú szakmai munkához. Publikációs tevékenységének egyik csúcspontja a második világháború után a röjtökmuzsaji kastélyból az Iparművészeti Múzeumba bekerült Medici-kárpitokról írott, magyar és francia nyelven kiadott tanulmánya, amely mind a mai napig alapmű, sokat idézett feldolgozás. 1946-ban, az 50 esztendősi Üllői úti palota háborúban megsérült épületében Voit Pál igazgatóval – akinek nélkülözhetetlen munkatársa, majd helyettese volt – együtt állították össze az Iparművészeti Múzeum mesterműveinek kiállítását és katalógusát. Rövidesen azonban mindkettőjük ellen koncepció eljárás indult. Mint más hasonló esetben, több szalon folytattak ellenük támadást, hogy mind szakmailag, mind emberileg ellehetetlenítsék, s aztán eltávolítsák őket az Iparművészeti Múzeum éléről. Nem egyedi esetről van szó, az 1948-as politikai fordulatot követően a magyar közgyűjtemények éléről különféle módszerekkel, szisztematikusan váltották le a korábbi szakmai vezetőket. A politikai koncepció perek szorosán összekapcsolódtak kultúrpolitikai szándékokkal, diktatórikus eljárásokkal. Így a Mindszenty-féle koncepció pernek nemcsak a főpap, hanem többek között herceg Esterházy Pál is áldozatul esett, az Esterházy-műkincsek ügye pedig alapot szolgáltatott a tisztogatásra a kulturális élet – jelesül a közgyűjtemények – teljes spektrumában.

1919-ben a Tanácsköztársaság idején Fraknóról, az Esterházyak kincstárából válogatott műtárgyakat hoztak Budapestre, s több, köztulajdonba vett értékkel együtt az Iparművészeti Múzeumban helyezték el azokat. A proletárdiktatúra bukását követően a múzeum a műtárgyakat maradéktalanul visszaadta jogos tulajdonosainak. Ugyanakkor az akkori igazgató, Végh Gyula indítványát megszívélve, a képlékeny politikai helyzetet figyelembe véve Esterházy Miklós herceg – magántulajdonosi jogát fenntartva – a Fraknóról származó kincseket ideiglenes letétként a múzeumba bízta. Itt már 1920-tól kiállították a tárgyakat. Meglétüket és állapotukat évente rendszeresen ellenőrizték, s a

revideálásban Csernyánszky Mária is részt vett. A második világháború idején, 1942-ben a kincseket a nagyobb biztonság érdekében az Iparművészeti Múzeumból a Magyar Nemzeti Múzeumba szállították, ahol bombabiztos óvóhelyen, fémládákban voltak elzárva.

Az Iparművészeti Múzeum mesterművei: 1896–1946 című kiállítás részlete
Masterpieces in the Museum of Applied Arts 1896–1946 (exhibition photo)
Iparművészeti Múzeum, Budapest, 1946
Fotó: Iparművészeti Múzeum Adattára

1944 végén herceg Esterházy Pál – aki apja, Miklós 1920-ban bekövetkezett halála óta a hitbizomány feje volt – kérésére a letéti tárgyakat kiadták: az 1923-ban kötött letéti szerződés értelmében a letéteményező vagy jogutódja bármely időpontban magához vehette a tárgyakat. Az átadás előkészítésében Csernyánszky és Voit is részt vettek, s a kiadás előtt végigfényképeztették a tárgyakat. Pál herceg a kincseket várbeli, Tárnok utcai palotájában helyezte el, amely azonban 1945 elején bombatalálatot

kapott, s a különleges ritkaságok, a felbecsülhetetlen ötvösművek, régi viseletek súlyos sérüléseket szenvedtek, közülük több elégett vagy éppen a felismerhetetlenségig torzult. A palota feltárása csak 1948 decemberétől kezdődött el. Az 1949 elején fellelt és kiemelt roncsokat az Iparművészeti Múzeumba szállították. A megfeszített helyszíni munkálatokat irányító dr. Gerevich László mellett ott dolgozott Voit Pál és Csernyánszky Mária is. Oroszlánrészüik volt a műtárgyak azonosításában, a hiányok, sérülések megállapításában, ugyanis mindent összevetettek az 1923-ban készített lajstrommal.²

Még szinte véget sem ért a tárgyak feltárása és múzeumba menekítése, amikor 1949 januárjában múzeumi tisztviselőkkel szembeni széles körű fegyelmi vizsgálat indult az Esterházy-kincsek 1944-es kiadása és kései feltárása miatt. A letéti szerződésben rögzített tulajdonosi jog abszolút nem számított a magántulajdont amúgy is eltörölni szándékozó időszakban. Egyértelműen az akkori vezető múzeumi tisztviselők felelőtlenségét hangsúlyozták, s ennek kapcsán fosztották meg őket beosztásuktól, állásuktól. Az Iparművészeti Múzeumban Csernyánszky és Voit fegyelmit kapott.

1949 tavaszán mindketten szabadságot kértek. Csernyánszky 1949. április 7-én szállította el összes személyes holmiját a múzeumból. Az Esterházy-ügy azonban nem volt elég a két vezető tisztségviselő ellehetetlenítéséhez.

1949. május 11-én Ék Sándor, a múzeum akkori megbízott főigazgatója a műtárgykiviteli ügyekkel kapcsolatos tevékenység számvevőségi felülvizsgálatát kezdeményezte Oltványi Imrénél, a Magyar Nemzeti

Az Iparművészeti Múzeum mesterművei: 1896–1946 című kiállítás részlete
Masterpieces in the Museum of Applied Arts 1896–1946 (exhibition photo) | Iparművészeti Múzeum, Budapest, 1946
Fotó: Iparművészeti Múzeum Adattára

Múzeum elnökénél. Csernyánszkyt és Voitot – néhány más kollégával együtt³ köztörvényes bűnözőként beállítva, csalással, okirathamisítással vádolták meg. A rendőrség sikkasztásnak minősítette a közgyűjtemények azon gyakorlatát, hogy a beszedett szakértői díjat szétosztották. Oltványi a vizsgálati eljárás során összefoglalta a vonatkozó jogszabályokat, megemlítve, hogy az intézmények hatáskörébe tartoztak a kiviteli ügyek, s bizonyítottság hiányában a procedura megszüntetését kérte.⁴

Miseruha hátoldala Szűz Mária, Szent István és Szent László alakjával
Reverse of chasuble with the figures of the Virgin, St. Stephen and St
Ladislaus | Firenze–Magyarország, 1480–1490, hímzett bársony, 122x70
cm (Iparművészeti Múzeum, Budapest, ltsz.: 7390)
Fotó: Iparművészeti Múzeum

A gyanúsításokhoz az adalékokat a múzeum akkori két gyakornoka, dr. J. A.-né (leánykori nevén Sch. M.) – a későbbi Sch. E.-né –, illetve dr. Sz. H. szolgáltatta. Utóbbi leírta, hogy feltűnően sok szőnyeget engedett ki külföldre a múzeum, meglehetősen alacsony árra értékelve.

A nagy mennyiségben tán nem kellett volna annyira csodálkozni, amikor minden otthonban tucatszám voltak a szőnyegek, a parkettát elborították a különféle darabok, s ezek többnyire nem elsőrangú példányok voltak.⁵ A tárgyalás során kiderült, hogy J. A.-nének fogalma sem volt, mennyi volt egy-egy szőnyeg kereskedelmi értéke, de ettől függetlenül magabiztosan jelentette ki, hogy azokat túl alacsonyra értékelték.

Továbbá szakmai vád volt, hogy a magyar érdekeket sértve kitűnő műtárgyak hagyták el az országot. Mindezt konkrétumok nélkül, vádaskodva, rágalmazva tették meg. Így tehát a szakmai tudás kétségbevonása, az etikus magatartás megkérdőjelezése köztörvényes vádakkal, rendőrségi eljárással kapcsolódott össze.

Az ügy folyamánként Csernyánszkyt és Voitot le is tartóztatták. A megvádolt múzeumi munkatársakat felfüggesztették, majd pedig a felfüggesztést a Budapesti Büntető Törvényszék B. VII. 11. 164/1949/15. számú határozata nyomán hatályon kívül helyezték, felmentve őket a hivatali sikkasztás vádjá alól. Ugyanakkor Csernyánszky és Voit ellen egyéb bűncselekmények tárgyában folytatták az eljárást, ám végül november 1-jén őket is felmentették.⁶

Dr. Csernyánszky Mária 1949. december utolsó napján beadta nyugdíjaztatása iránti kérvényét. Egy év múlva – a múzeumi iktatókönyv szavait idézve – *végelbánás* alá vonták. (A kifejezést állami tisztviselők szolgálati idő letelte előtti nyugdíjaztatása vagy végkielégítéssel történő elbocsátása esetén használták.) Állásába sohasem került vissza, sokáig nem publikálhatott.

A továbbiakban Csernyánszky Mária „háttérmunkákat” végezhetett, kisebb megbízásokból, részben cédulázásból élt. 1964-ben elkészítette az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár textiljeinek leltározását. Az Akadémiai Kiadó gondozásában 1965-től kiadott négykötetes *Művészeti lexikon* szinte minden textilművészettel kapcsolatos szócikkét ő írta, pontos, precíz leírásai példaszerűek. Hosszú ideig dolgozott a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának: az *Urbaria et Conscriptioes* köteteinek összeállítása az ő és Baranyai Béláné nevéhez kötődik. Rendkívül fontos volt e forráskiadványok megjelenítése, hiszen az Országos Levéltárban őrzött összeírások fontos adatokat szolgáltatnak a művészettörténeti kutatások számára. Az Akadémiai Kiadó jelentette meg a megyei műemléki topográfiákat. Az 1958-ban kiadott Pest megyei kötetek iparművészeti anyagának magas szintű ismertetése Csernyánszky és Voit érdeme. A jóval később publikált (1986) *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei* című kiadványban Csernyánszky Mária iparművészet-történeti áttekintése olvasható. Az 1970-es, 1980-as években szerencsére már több önálló tanulmánya is megjelent.

Külön tanulmányt írt az általa *cum cruce veneciana* típusként meghatározott miseruhákról. 1983-ban a Voit szerkesztette *Régiségek könyve* című kötetben a csipkékről írt összefoglalást.

1984-ben vette át aranydiplomáját, amely némi elégtételt jelenthetett számára. Az Iparművészeti Múzeum periodikája, az *Ars Decorativa* 1993-ban külön emlékkötettel köszöntötte a 90. életévét betöltött Csernyánszky Máriát. A tisztelet és köszöntés azonban nem pótolta a rehabilitációt, amelyre egyébként sohasem került sor.⁷ A pályatárs és egykori gimnáziumi osztálytárs, Zádor Anna és Dercsényi Dezső állítólag többször megpróbálta Csernyánszkyt rehabilitáltatni, de ehhez Voit Pál igazoló jelentésére is szükség lett volna. Zádor, ahogy a vele készített riportban említette, tökéletesen biztos volt Mária (becenevén Hapi) ártatlanságában, akire Dárius kincsét is rábízhatták volna, akkor sem hiányzott volna belőle semmi sem, ugyanakkor Voitról nem volt jó véleménnyel.⁸ Sorsuk kettévált: Csernyánszky mellőzött maradt, Voit karrierje idővel kiteljesedett, 1978-ban a művészettudományok doktora lett. Mária néni azonban még idős korában is sokat emlegette „Paját” – ahogy Voit Pált becézték.

Dr. CSERNYÁNSZKY Mária átveszi aranydiplomáját 1984-ben
Dr. Mária CSERNYÁNSZKY receiving her „golden” diploma
after 50 years of activity in 1984
Fotó: Iparművészeti Múzeum

Sajnos, még ma sem tudjuk, hogy pontosan miként zajlott kettejük megvádolása, mert az Iparművészeti Múzeum Adattárából szisztematikusan kiirtották a Voit–Csernyánszky-üggyel kapcsolatos dokumentumokat. Egy fennmaradt átvételi jegyzék arról tanúskodik, hogy

ezek jó részét 1954. december 16-án az Iparművészeti Múzeum akkori igazgatója, Dobrovits Aladár átadta a Népművelési Minisztériumnak.⁹

Tragikus életéről Mária néni nekem sem beszélt. 1982-ben kerültem az Iparművészeti Múzeum Adattárába, ahová akkor – s még utána pár esztendeig – Mária néni bejárt fényképeket meghatározni. Mindig derűs volt. Alig találkoztam olyan harmonikus, kedves, segítőkész egyéniséggel, mint amilyen ő volt, kerékbetört pályáját követően, meghurcoltatása után is mellőzötte. Rossz szót nem hallottam tőle, bár Sch.-néről olykor-olykor kritikusan nyilatkozott.

Mária néni az 1980-as években egyre nehezebben közlekedett, Mátyásföldről járt be az Üllői útra. Egészségügyi állapotára hivatkozva hagyott fel a múzeumi munkával. Ám ez csak részizgászág. Az 1980-as években, a rendszerváltás előtti időkből a pártállam rigorózus szigora felidézte benne az egykori koncepciók eljárást, s inkább visszavonult. Hitét megőrizve, szerényen élt unokahúga családjával abban a mátyásföldi épületben (Beniczky, később Mészáros József u. 17.), amelyben édesapja, a jó nevű jogász, kiscsernai dr. Csernyánszky Aladár kúriai bírósíró lakott.

HORVÁTH Hilda
művészettörténész

1. Büky Orsolya: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint közgyűjteményi koncepciójának különbségei a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltára és az Országos Levéltár egyesítésének tükrében. *Századok*, 2019/4, 761.
2. Az Esterházy-kincstár 20. századi hányattatásáról lásd: Horváth Hilda: *Nemzeti kincstárunk, az Esterházy hercegi kincstár 20. századi története*. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2014. Lásd továbbá lapunk korábbi számát: Pandur Ildikó: Opus 735. A háború nyomai az Esterházy hercegi kincstár műtárgyain. *Magyar Iparművészet*, 2022/7, 40–45.
3. Érintettek voltak még: Mihalik Sándor, az MNM helyettes főigazgatója, Nagy István gazdasági igazgató és az Iparművészeti Múzeum munkatársa, Petriné Hlatky Mária.
4. Farkas Kornél: Műtárgymozgások 1945–1949. I. rész. *Századok*, 2016/6, 1480–1481.
5. A corpus delictit az Iparművészeti Múzeum Adattárába került hagyatékból találtuk meg, azaz a kivételre engedélyezett szőnyegek típusok szerinti szorgos összesítését.
6. Ék számára 1949 novemberében – amint a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, Ortutay Gyulának írott leveléből kiderül – világossá vált, hogy J. A.-né destruktív magatartása állt a háttérben, amely sokat ártott a múzeumnak és a munkatársaknak.
7. Zádor Anna: Csernyánszky Mária, a barát szemével. *Arcképvázlat. Ars Decorativa*, 13. (1993), 12.
8. Csernyánszkyról és Voitról: Beszélgetések Zádor Annával III. *Enigma*, 2008/57, 110–111.
9. A történet rekonstruálásában nagy segítséget nyújtott Papp Gábor tárgyigazgató, a Magyar Természettudományi Múzeum főmuzeológusa, aki Tasnádi Kubacska Andrásról írott kiváló tanulmányában a többi koncepciók eljárással is foglalkozott. Ezúton mondom köszönetet, hogy tanulmányát és a Csernyánszky Máriával kapcsolatos levéltári iratok listáját és azok kivonatait a rendelkezésemre bocsátotta.

A cikk képanyagát köszönjük az Iparművészeti Múzeumnak.